

Zánik druhého židovského hřbitova v Prostějově

Publikováno v Židé a Morava XV. Kroměříž 2009, s. 228-239

Autor: PhDr. Marie Dokoupilová

Na ploše mezi dnešními ulicemi Lidická (s dřívějšími názvy Lazarety, Zelená), Studentská (dříve Mezi zahradami, dr. Mičoly, J. V. Choráze) a Tylova (Štěpánská, Ztracená) a areálem budov Reálného gymnázia a základní školy města Prostějova se v letech 1801 až asi 1943 rozkládal židovský hřbitov. Pozemek na bývalém Brněnském předměstí o výměře tři a půl měřice koupila židovská obec spolu s domem č. 25 už před 4. zářím 1801 od zdejší měšťanky Josefy Budíkové. Na předešlém hřbitově, tzv. Zwingru, rozkládajícím se podél městských hradeb, měli židé dovoleno pohřbívat ještě až do posledního srpna 1802.¹ Pozemek na nový hřbitov byl patrně vybrán záměrně právě v této lokalitě, neboť v blízkosti nedalekého kostela sv. Petra a Pavla se už rozprostíral křesťanský hřbitov, sahající jižně od chrámu až do míst dnešní botanické zahrady. Oba hřbitovy dnes už neexistují. Účelům pohřbívání přestaly sloužit po roce 1900. Pozemek křesťanského hřbitova město zakoupilo roku 1932 a od následujícího roku budovalo na jeho místě park a botanickou zahradu, prostřední část tohoto území posloužila jako stavební parcela budoucí fary.²

Podle katastrální mapy Prostějova z roku 1833 židovský hřbitov (č. p. 89) ještě neměl ohradní zeď. Ale už ve smlouvě mezi prostějovským magistrátem a židovskou obcí ze 4. září 1801 se stanovilo, že židovská obec se zavazuje k tomu, že hřbitov obklopí dobrou zdí. Přijme také osobu, která bude střežit pohřební rekvizity, umístěné v budově u hřbitova.³ Výměru hřbitova udává protokol z 19. 5. 1883 v rozloze 6528 m² a uvádí i jeho peněžní hodnotu 77.150 K. Na rohu dnešních ulic Tylovy a Studentské stála podle katastrální mapy malá stavba neznámého účelu a na začátku ulice Lidické rohový dům (225) situovaný delší stranou do této ulice. Za ním směrem do dnešní ulice Studentské se prostíral pozemek (č. p. 90) o výměře 1187 m², patrně zahrada tohoto stavení, a teprve za ní začínal oddělený židovský hřbitov.

Zatím nevíme, kdy hřbitov opatřili cihlovou zdí vysokou pravděpodobně přes dva metry, se zpevňujícími pilířky a krytou pálenými taškami. Do ní bylo druhotně zadrženo několik starších náhrobků z původních míst židovských pohřbů. Tyto informace vycházejí zatím pouze z dochovaných fotografií. Podle plánů uložených v archivu Židovského muzea v Praze⁴ se asi uprostřed severní strany hřbitova u dnešní Studentské ulice nacházela obřadní síň (Zeremonienhalle) a u ní menší vchod na hřbitov ze Studentské ulice, patrně kohenská branka. Další vstup s klasicistní bránou se nalézal na východní straně v dnešní Lidické ulici vedle rohového domu č. 4 (č. p. 34, vl. 34), který rovněž vlastnila židovská obec a pronajímala ho k bydlení svým členům. Dům měl podle protokolu z 19. 5. 1883 výměru 173 m² a hodnotu 45.000 K.⁵ Středem hřbitova vedla cesta lemovaná alejí stromů, některé z nich lze dodnes spatřit v parku. Hřbitov byl rozdělen do 20 skupin, na plánu barevně odlišených. Hroby svojí hustotou na plánu naznačují, že pohřbívání začínalo ve směru od východu na západ, neboť jednak skupiny byly očíslovány v tomto směru a také čím více na západ, tím méně hrobů se tam vyskytovalo.

¹ Státní okresní archiv Prostějov (dále SOA PV), fond Archiv města Prostějova (dále AMP), inv. č. 809, sign. 133/4, židovský hřbitov 1801, kart. 13

² rý (Starý, František): Starý hřbitov u kostela sv. Petra. Prostějovský farní věstník, 1. 8. 1933, č. 12, s. 3-4

³ SOA PV, AMP, inv. č. 809, sign. 133/4, židovský hřbitov 1801, kart. 13

⁴ Archiv Židovského muzea v Praze, 119 Prostějov, spisy Chevra Kadischa, Situační plány hřbitova, 1910-1940, sign. 51036

⁵ SOA PV, AMP, inv. č. 2075, č. j. 4393/39 hosp. Soupis židovského majetku, kart. 332

Už roku 1896 židovská obec zakoupila pozemek v trati Zadní díly na konci dnešní Brněnské ulice určený na nový (třetí) židovský hřbitov. Na stávajícím hřbitově měli Židé povoleno pohřbívat do roku 1905. Ještě začátkem roku 1908 se ovšem objevovaly stížnosti, že tohoto nařízení nedbají. „Židovský nový hřbitov byl postaven současně se hřbitovem křesťanským, na tomto pochovává se již 7 let, kdežto na židovském pěstuje se řepa, ječmen a – zajíci. Hřbitov je úplně hotov, židé si však postavili hlavu, že tam pochovávat nebudou... Necht' raději v městě vypukne mor, jen žádné ostré zakročení proti drahým našim spoluobčanům židovským!“, hlásaly útočné články v českých novinách Hlasy z Hané.⁶ Poslední pohřeb na hřbitově v dnešní Studentské ulici se konal ještě 11. května 1908. Účinkem se patrně neminulo teprve upozornění okresního hejtmana z 13. května téhož roku adresované židovské obci, že pohřbívání jinde než na novém hřbitově je trestné.⁷ Ve 30. letech 20. století pak město podle ideového a regulačního plánu hodlalo na místě tohoto hřbitova zbudovat veřejnou budovu se sadovým prostředím. Mělo tedy zájem na výkupu pozemků a zrušení hřbitova.

V srpnu 1938 začalo jednání o koupi domu č. 4 u starého židovského hřbitova. Město hodlalo dům od židovské obce vykoupit a poté asanovat. Posledního října roku 1938 provedli pracovníci městského stavebního úřadu prohlídku objektů na parcele č. 90 a na stavební ploše č. 225 katastrálního území Prostějov, Brněnské předměstí, mezi ulicemi Lazarety (Lidická) a ohradou židovského hřbitova. „Stávající staré objekty byly shledány v tak desolátním stavu, že jejich hodnotu nelze vůbec pojmouti do odhadu, jelikož jejich odklizení by nebylo ani možno provést za získaný materiál a bylo by nutno ještě za odklizení těchto objektů zaplatiti.“ Při velikosti plochy 1.360 m² (z toho stavební plocha parc. čís. 225 byla 173 m² a zahrada parc. č. 90 měla rozlohu 1.187 m²) a ceně 20 Kč za 1 m² navrhoval stavební úřad celkovou odhadní cenu 27.200 Kč.⁸

Koncem ledna 1939 ovšem žádala Židovská náboženská obec cenu 30 Kč za metr čtverečný, s podmínkou, že město zároveň zaplatí všechny poplatky spojené s prodejem, zřídí na vlastní náklad zeď mezi pozemky a hřbitovem a ponechá obyvatele v domě č. 4 až do 1. 8. 1939. Nakonec město přistoupilo na konečnou cenu 25 Kč za metr čtverečný, celkem 34.000 Kč. V kupní smlouvě z dubna 1939 se mimo jiného stvrdilo, že městská obec se zavazuje „na rozhraní koupené nemovitosti a plochy starého židovského hřbitova vybudovati vlastním nákladem úhlednou ohradu.“ Koncem června pak městský hospodářský úřad dům převzal do majetku města. Při prohlídce konstatovali, že „budova jest ve velmi schátralém stavu, t. j. zdivo na mnoha místech jest popraskané tak, že jsou obavy sesutí, komíny i dvírka komínová jsou velmi špatná a jest nebezpečí požáru, střecha jest úplně špatná, dřevá (jest celá kryta dehtovým papírem), krovy jsou styřelé a provrtané červotočem – je obava zřícení střechy. Dům není podsklepen, nemá z ulice chodník v délce 48.- bm a celé postavení budovy oproti výšce chodníku jest o 70 cm vyšší tak, že do budovy vedou z ulice 4 schody. Byty mají dřevěné trámové stropy, podlahy úplně zničené neb vůbec žádné. Fasada budovy z ulice i ze dvora jest úplně zničená. Záchod v budově jest jeden pro 4 byty. Dvůr jest porostlý travou s jedním stromem ořechem. Kanalisace domovní jest ucpaná. Dvůr jest oddělen od židovského hřbitova jen živým plotem, který má uprostřed železnou bránu (vchod).“ V domě dosud bydlelo pět nájemníků.⁹ V listopadu se pak z městských písemností dovídáme, že město provedlo na hranicích koupené nemovitosti a plochy starého židovského hřbitova ve vlastní režii ohradu nákladem 100 K.

⁶ Hlasy z Hané, 22. a 26. 1. 1908

⁷ SOA PV, AMP, inv. č. 1971, č. j. 5965 otevření nového židovského hřbitova, 1908, kart. 91

⁸ SOA PV, AMP, inv. č. 2075, č. j. 1018/39, kart. 332

⁹ Karel Fraus – kuchyně, pokoj a dílna (z chodby), navrhuje se hrubé roční nájemné 720 K; Arnošt Spielmann – předsíň, kuchyně a pokoj, nájemné 720 K; Pavla Švarcová – 1 místnost, nájemné 540 K; Felix Spielmann – 1 místnost, nájemné 420 K; Marie Koutná – 1 malá místnost, nájemné 240 K.

Se starým židovským hřbitovem to ovšem neproběhlo tak snadno, přestože i o jeho zakoupení město usilovalo. V protokolu sepsaném 17. února 1939 u městského úřadu v Prostějově zástupci Židovské náboženské obce (dále ŽNO) JUDr. Robert Sonnenmark a Josef Holz uvedli: „Pokud jde o plochu starého židovského hřbitova, nemůžeme se zatím přesněji vyjádřiti, ježto máme pro to důvody náboženské a navrhuje, aby město se účastnilo svým zástupcem nejdříve prohlídky této plochy na místě samém, načež teprve své vyjádření podáme.“¹⁰

V dubnu 1939 se z dopisu města okresnímu úřadu dovídáme, že již v letech předchozích se jednalo o výkup řečené budovy i hřbitova. „Jednání to pro odpor zástupců náboženské obce židovské ohledně hřbitova vážlo.“ Městský stavební úřad navázal na příkaz městské rady z 2. května 1939 jednání se ŽNO v záležitosti vykoupení pozemku starého židovského hřbitova z důvodů asanačních pro veřejný sad. Na žádost předsedy ŽNO Josefa Holze a z příkazu starosty byla svolána dne 10. května k informativnímu jednání schůzka na místo samé, které se zúčastnili za město starosta Jan Sedláček, referent městského stavebního úřadu Vojtěch Outrata a městský technický komisař ing. L. Řičánek, a za ŽNO Josef Holz, rabín Albert Schön, JUDr. Arnošt Löff, Jan Sborowitz, Emil Beamt a Josef Grabscheid. „Zástupci ŽNO projevíli jednomyslně přání, aby starý židovský hřbitov zůstal pokud možno zachován v dosavadním stavu s ohledem na židovské rituální předpisy. Byli by však ochotni postoupiti plochu, potřebnou k projektovanému rozšíření ulice Mezi zahradami [Studentská] a silnice na jižní straně hřbitovního pozemku; v tom případě by jmenovaná obec zařídila na svůj náklad přemístění náhrobků, pokud by se tyto nacházely v odstoupených částech pozemku.“ Dále navrhli odstoupit „městu části potřebné k účelům komunikačním bez náhrady, za to však žádají s ohledem na neutěšené finanční poměry jejich obce, aby město dalo provést svým nákladem nové ohrady ve stavebních čárách..., za určitých okolností pod nátlakem z veřejných ohledů vzdali by se hřbitovního pozemku ve prospěch obce za přiměřenou náhradu. V tomto případě by bylo však účelné, aby město samo vedlo jednání s pozůstalými, jejichž seznam by židovská náboženská obec předložila, pokud se týče zrušení a případné přemístění nebo ponechání stávajících náhrobků.

Zástupci města zjistili, že s ohledem na velký počet náhrobků novějšího data, zejména ve východní polovině hřbitova by nebylo bez citelné redukce těchto pomníků, hřbitov v nynějším stavu možno pro veřejný sad otevřít, aniž by bylo nutno pozemek vykoupiti, i když má město zájem na tom, aby část náhrobků památkové ceny byla zachována, bude-li sad veřejnosti zpřístupněn.

Naskýtá se tedy dvojí řešení:

1/ Žádati na židovské náboženské obci prozatím odstoupení částí pozemku hřbitovního pro účely komunikační v úhrné výměře asi 400 m² a zřízení nové průhledné ohrady na nízkém soklu v úhrné délce 320 m, která by však vyžadovala nákladu asi 45.000.- K, naproti tomu náhrada za odstoupenou část pozemku by obnášela toliko asi K 5.000.-...

2/ ...vykoupení celého pozemku hřbitova v plošné výměře 6.528 m² za cenu, která byla svého času při výkupu katolického hřbitova zaplácena, t. j. 13.- K za 1 mb, tedy celkovým nákladem 85.000,- K. Při tom by město bylo ochotno převzít na sebe jednání s interesovanými pozůstalými pokud se týče přemístění hrobů a náhrobků na nový židovský hřbitov, resp. jejich ponechání na dosavadním místě. Přemístění náhrobků a hrobů by v takovém případě nesla židovská náboženská obec."¹¹

Městský stavební úřad doporučoval přijmout druhé z uvedených řešení a zmocnit stavební úřad, aby jednal s ŽNO „a aby v případě, kdyby nedošlo k dohodě, zažádalo město o vyvlastnění pozemku k veřejným účelům.“ Navrhl zahájit jednání s majiteli pozemků parc. č.

¹⁰ SOA PV, AMP, inv. č. 2075, č. j. 1018/39, kart. 332

¹¹ SOA PV, AMP, inv. č. 2074, č. j. 4929, výkup starého žid. hřbitova, kart. 320

84/1, 84/2, 85, 86 a 87 Brněnského předměstí na severní straně ulice Mezi zahradami [Studentská] z důvodů asanačně-komunikačních za účelem vykoupení částí těchto pozemků. Záměry města podpořil v prostějovské městské radě konané 3. května 1939 také důvěrník XIV. čtvrti: „Starý židovský hřbitov jest dnešního dne hotovou nedobytnou baštou mezi Lazarety a ulicí Tylovou, které potřebují více vzduchu již pro svoji mládež, které tu s dostatek. Doporučuje se, aby městská rada využila dnešní doby a hřbitov proměnila na park, jak se stalo s katolickým hřbitovem u kostela sv. Petra a Pavla. Občanstvo jest si vědomo, že to naráz nejde, ale aspoň zahájit jednání a v novinách zprávu podati.“ Je zde zřetelně naznačeno, že židovský hřbitov, který dosud patrně nikomu nepřekážel, začal náhle vadit právě proto, že byl židovský a jasně uvádí, že dnešní doba je vhodná k razantnímu řešení. Podle usnesení městské rady z 13. června 1939 se začalo reálně uvažovat o zavedení vyvlastňovacího řízení na židovský hřbitov, neboť „vleklé jednání se zástupci ŽNO ohledně výkupu nevedlo k žádoucímu cíli.“

Od 2. do 19. července 1939 vyvěsilo město vyhlášku o vyvlastnění židovského hřbitova, k níž nebylo ve stanovené lhůtě podáno žádné odvolání. Z korespondence městského úřadu s ministerstvem vnitra ohledně vyvlastnění hřbitova nakonec vyplynulo, že vyvlastnění lze provést jen podle zákona č. 261/38, § 5, který mluví o odstranění stavebních a komunikačních závad v obcích. K tomu bude nutné vypracovat regulační plán části města mezi ulicí Brněnskou a Lazarety. V polovině října 1939 se městská rada usnesla zadat vypracování regulačního plánu ing. Janu Pospíšilovi za odměnu 6000 K.¹² Ten pak schválila koncem ledna 1940.

Také koncem ledna 1940 se městská rada v Prostějově obrátila na prostějovského oberlandráta s žádostí o podporu a radu, jak situaci dále řešit, aby pozemek zrušeného židovského hřbitova získala. Navrhovala ustanovení treuhändera, který by vedl další jednání. Nevíme, zda se k tomu dotazovaný nějak vyjádřil, ve spisech se jeho odpověď nenalézá. Protože však místní úřad oberlandráta byl roku 1940 zrušen a jeho agenda se přenesla do Olomouce, směřovaly další žádosti právě tam. Od začátku března do začátku června 1941 se prostějovský městský úřad domáhal řešení a podpory čtyřikrát, než dostal první odpověď z 21. června 1941. Na základě vyžádaných dotazníků a výpisů z katastru pak úřad oberlandráta v srpnu 1941 sdělil, že prodej pozemku městu mohla podle tehdejších nařízení uskutečnit Zentralstelle für jüdische Auswanderung v Praze. V následujících měsících provedl ing. Rudolf Konečný ocenění pozemku, které se ale ve spisech nedochovalo. Městský úřad zajistil výpis z katastrálních knih a další požadovanou dokumentaci, která byla prostřednictvím úřadu oberlandráta v Olomouci odeslána na Centrálu pro židovské vystěhovalectví v Praze. V lednu 1942 se ještě stále čekalo na vyřízení a po dalších měsících – v červnu 1942 prostějovský úřad prosil o sdělení, v jakém stavu se záležitost nachází. V srpnu 1942 se prostějovský německý starosta obrátil dokonce na okresního hejtmana v Olomouci, v září a v říjnu pak ještě na hejtmana prostějovského, ve snaze ukončit tuto stále nevyřízenou záležitost a s odvoláním, že na tomto pozemku bude stromová školka pro sousedící městské zahradnictví. Další jednání pak probíhalo pouze prostřednictvím Centrály pro židovské vystěhovalectví a v agendě prostějovských úřadů se příslušné písemnosti pravděpodobně nezachovaly.¹³

Do pozemkové knihy bylo 10. září 1942 zapsáno o pozemku hřbitova na základě likvidačního úředního rozhodnutí Centrály pro židovské vystěhovalectví v Praze z 27. 3. 1942, že bylo vlastnické právo vloženo na Vystěhovalcecký fond pro Čechy a Moravu. Na necelých pět měsíců byl na základě žádosti okresního hejtmana v Olomouci na tento pozemek ustanoven treuhänder Leo Bladek z Prostějova, ale už 24. května 1943 se tento zápis

¹² Tamtéž

¹³ SOA PV, AMP, inv. č. 2285 č. j. 17122 židovský hřbitov 1939-1942, kart. 558

vymazuje. Nakonec stejně pozemek přešel do majetku města – 17. září 1943 pozemková kniha zaevidovala vložení vlastnického práva na Stadtgemeinde Prossnitz podle kupní smlouvy z 20. července 1943. Komu bylo vyplaceno poznamenaných 100.000 K zápis v katastru neuvádí. Koncem července 1945 zaznamenali do pozemkové knihy národní správu při bývalém spoluvlastnictví Vystěhovaleckého fondu.¹⁴ K 8. červenci 1945 byla knihovní vložka uzavřena, dnes je území v majetku města Prostějova vedeno pod kat. č. 3104/1.

Když na přelomu června a července 1942 byla drtivá většina prostějovských židovských obyvatel odvečena do Terezína, zůstala ve městě jen hrstka Židů ze smíšených rodin. Kdy přesně došlo ke zdevastování starého židovského hřbitova, není zatím přesně určeno. Můžeme předpokládat, že k tomu došlo až po koupi pozemku městem v červenci 1943. Nicméně je jisté, že náhrobky byly vytrhány a odvezeny neznámo kam. Na místě hřbitova zřídili ještě v době války cvičiště. Kam se podělo více než 1900 kusů náhrobků, není dosud objasněno. Část snad byla převezena na židovský hřbitov v Brněnské ulici. Vyskytují se názory, že některé umělecky zpracované kameny nejstarších náhrobků skončily v soukromých rukou a byly odvezeny snad i do Německa. Možná tuto obrovskou masu kamenů použili jako stavebninu, prý při stavbě silnice Prostějov – Ohrozim, nebo dokonce při budování obytných domů.¹⁵ V prostějovském Státním okresním archivu si na 33 kusech fotografií můžeme prohlédnout, jak vypadal židovský hřbitov v dnešní Studentské ulici těsně před zničením. Náhrobky jsou na nich označeny značkami a čísly – možná určovaly, který kámen se má zachovat a který použít jako stavební materiál.¹⁶

Po válce se toto místo využívalo jako sportovní hřiště. V 50. letech tam dokonce stávaly kolotoče.¹⁷ Když v lednu 1954 začaly přípravné projektové práce k výstavbě městských lázní, uvažovalo se dokonce o jejich postavení v této lokalitě s výhledem vybudování letního bazénu a sportoviště na přilehlých pozemcích.¹⁸ Později zde zbudovali park. V letech 1970–1974 postavili na sousedící ploše školu a k ní v západní části bývalého hřbitova vzniklo parkoviště. Při výkopových pracích se neustále v celé této lokalitě nacházejí další úlomky náhrobků, které se po zakonzervování ukládají v prostějovském muzeu. Roku 2001 byl zbudován památník v podobě dvou desek, který svým nápisem připomíná, že se v těchto místech v letech 1801–1908 nalézal židovský hřbitov. Dílo ing. arch. Blahoslava Adamíka odhalili za účasti představitelů města, brněnské židovské obce a několika prostějovských židovských občanů ve středu 11. července.¹⁹

Zůstává tedy úkol najít doklady, kdy došlo k faktickému fyzickému zrušení židovského hřbitova, zbourání obřadní síně a domu č. 4, a objasnit, kam zmizely náhrobky. Při pátrání v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, fond Oberlandrát Olomouc, 1939–1942, se žádné údaje k tomuto tématu nepodařilo najít. Zbývají materiály Zemského archivu v Brně (např. fond Policejní ředitelství Brno – presidium 1919–1944) a Národního archivu v Praze.

---

¹⁴ Katastrální úřad Prostějov, č. knihy 29 (č. kn. vl. 1529-1580), č. kn. vložky 309/1566, kat. č. 89

¹⁵ mik: Kam se poděly ostatky mrtvých Židů? Najdou se pamětníci stěhování starého hřbitova? Prostějovský večerník, 21. 1. 2001, s. 2

¹⁶ SOA PV, fotografie L 310/1-33

¹⁷ SOA PV, AMP, Osobní fond JUDr. Bohuslav Kraus. Dr. Kraus sám psal proti této praxi, že se tančí nad mrtvými.

¹⁸ Cydlík, Tomáš: Demolice kaple sv. Floriána v Prostějově. Štafeta, č. 1-2, 2008, s. 66

¹⁹ jup: Místo náhrobků mají Židé pomník, MF Dnes, Příloha Střední Morava, 12. 7. 2001; kdl: Památník jako stálá připomínka přítomnosti Židů v Prostějově, Radniční noviny, srpen 2001, s. 1; mbr: Na místě bývalého židovského hřbitova je památník, Prostějovský týden, 18. 7. 2001

Popisky k obrázkům: (CD ze semináře)

- (3 vstup) Vstupní brána na židovský hřbitov (z dnešní Lidické ulice). Státní okresní archiv v Prostějově
- (4 náhrobky) Starší náhrobky u hřbitovní zdi. Muzeum Prostějovska v Prostějově
- (8 IMG) Část plánu židovského hřbitova v Prostějově s obřadní síní. Židovské muzeum v Praze
- (12 hroby) Starý židovský hřbitov před zničením. Státní okresní archiv v Prostějově
- (15 květ 3) Jeden z úlomků náhrobku nalezený v lokalitě bývalého židovského hřbitova.
Foto MPP
- (19 Snímek) Památník židovského hřbitova v parku ve Studentské ulici. Foto MPP